

УДК 376.3-053.4-056.313:7

Інноваційні засоби розвитку емоційної сфери дітей передшкільного віку з легкою розумовою відсталістю: теоретичний аспект

Лисенкова І. П.
ip_lysenkova@ukr.net

У статті розкривається загальна характеристика арт-терапії як інноваційного засобу розвитку емоційної сфери дітей передшкільного віку з легкою розумовою відсталістю. Основний акцент зроблений на особливостях теоретичних робіт вітчизняних та зарубіжних науковців щодо висвітлення даної проблеми. А також поглиблено уявлення про дітей з легкою розумовою відсталістю саме передшкільного віку.

Ключові слова: діти передшкільного віку, легка розумова відсталість, інноваційні засоби, арт-терапія, емоційна сфера.

Статья направлена на раскрытие общей характеристики инновационного метода развития эмоциональной сферы детей предшкольного возраста с легкой формой умственной отсталости, такого как арттерапия. В статье также раскрываются психолого-педагогические особенности детей предшкольного возраста именно с легкой умственной отсталостью. Основной акцент сделан на особенностях теоретических работ отечественных и зарубежных ученых относительно данной тематики.

Ключевые слова: дети предшкольного возраста, легкая умственная отсталость, инновационные методы, арттерапия, эмоциональная сфера.

Background. Art therapy is one of the softest and at the same time, profound methods complex of teachers, psychologists and psychotherapists. This method can be attributed to the most ancient and natural forms of correction of emotional states, which most use spontaneously, in order to relieve accumulated psychological stress, to master, to concentrate.

The purpose of the paper is the theoretical substantiation of art therapy as an innovative means of developing the emotional sphere of pre-school children with a mild mental retardation.

Results. In our country, the last decades have become a time of rapid development of new forms of psychological and pedagogical correction. Special attention is paid to the method such as art therapy, which is, currently, at the stage of scientific elaboration and the formulation of the basic concepts. Symbolic language of art is the most adequate for expressing the meaning of personal and collective unconscious. Creativity in the group leads to the expression of the most complex content of mental life, associated with mythology, poetry, and dreams. Apart from the opportunity to understand oneself, art therapy can achieve internally personal harmony, the development of deep self-confidence, increased flexibility of thinking and perception.

Conclusions. In modern practice of special psychology there is no single term to refer to the category of children who are not able to study successfully at the secondary school, since this group is polymorphic in etiology, pathogenesis and psychological and pedagogical peculiarities. The term «mild mental retardation» continues to be used, as before, in Ukraine. When giving them timely psychological, pedagogical and medical care, many problems are smoothed out, and the retard in mental development becomes less noticeable.

Key words: pre-school children, mild mental retardation, innovative means, art therapy, emotional sphere.

Постановка проблеми. Арт-терапія – один з найм'якших і в той же час глибоких методів в арсеналі педагогів, психологів і психотерапевтів. Малоючи, займаючись ліпленням чи описуючи в літературній формі свою проблему чи настрої клієнт має можливість отримати символічне повідомлення від самого себе, з власного несвідомого. Малюнок в арт-терапії – спосіб пізнання і особливий різновид комунікації, можливість оминати внутрішню цензуру. Цей метод можна віднести до найбільш стародавніх та природних форм корекції емоційних станів, які більшість використовує спонтанно – для того, щоб зняти накопичену психологічну напругу, засвоїтись, зосередитись. Арт-терапія успадкувала архаїчні форми мистецтва. Ініціативна дія традиційного суспільства дали поштовх для ряду арт-терапевтичних технік – нанесення малюнків на тіло, створення масок тощо. Часто арт-терапевтичні заняття супроводжуються спеціально підібраною музикою, включаючи вираження своїх почуттів за допомогою спонтанного руху і танцю.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні арт-терапії як інноваційного засобу розвитку емоційної сфери дітей передшкільного віку з легкою розумовою відсталістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впливу арт-терапії на самопочуття людини різнобічно представлена в дослідженнях А. Готсдінера, Є. Іванченка, М. Кисельової, О. Семашка, М. Старчеуса та ін.; арт-терапії як інструменту прогресивної психолого-педагогічної допомоги (Л. Єрмолаєва-Томіна, М. Кисельова, О. Копитін, М. Костевич, А. Старовойтов та ін.); як компонента навчальної діяльності (О. Вознесенська, О. Деркач, І. Дмитрієва, Л. Мова, О. Плетка та ін.).

Результати дослідження. Останні десятиліття в нашій країні стали часом бурхливого розвитку нових форм психолого-педагогічної корекції. Значну увагу спеціалістів привертає такий метод роботи, як арт-терапія, який на сьогоднішній день знаходиться на етапі наукового доопрацювання

та формулювання основних поняття. Детально поняття «арт-терапія» описує сучасний дослідник М. Кисельова у своїй праці «Арт-терапія в практичній психології і соціальній роботі». Тут вона звертає увагу на те, що арт-терапія все частіше розглядається як «інструмент прогресивної психологічної допомоги, що сприяє формуванню здорової і творчої особистості і реалізації на практиці ряду функцій соціалізації особистості, таких як, адаптаційна, корекційна, мобілізаційна, регулятивна, реабілітаційна, профілактична тощо» [5, с. 17].

Відомий науковець у сфері арт-терапії О. Копитін у своїй праці «Керівництво по груповій арт-терапії» стверджує, що «механізм психолого-педагогічного корекційного впливу арт-терапії полягає в тому, що мистецтво дозволяє в особливій формі реконструювати конфліктну травмуючу ситуацію і знайти її вирішення через переструктурування цієї ситуації за допомогою творчих здібностей клієнта» [7, с. 12]. А прийоми арт-терапії спираються на ідею про те, що будь-яка людина, як підготовлена, так і не підготовлена, здатна перетворити свої внутрішні конфлікти у візуальні форми. «Досягнення позитивних психолого-педагогічних корекційних результатів в арт-терапії, – на думку О. Копитіна, – відбувається за рахунок наступних феноменів:

- розвиток і посилення уваги до своїх емоцій і переживань, що підвищує самооцінку;
- сам процес творчості, який дає можливість вільно виражати свої почуття, потреби і фантазії у вигляді продуктів творчості (малюнка, колажу, скульптури, звукової композиції, казкової історії, танцю) і є безпечним способом зняття напруги;
- можливість знову пережити внутрішні конфлікти минулого в результаті зіткнення зі своїм несвідомим і спілкування з ним на символічній мові образів в умовах безпечного простору і підтримки зі сторони арт-терапевта;
- виникнення почуття внутрішнього контролю і порядку, так як творчість призводить до необхідності організувати оточуючий простір (форми і кольори, звуки, слова, рухи);
- опанування новими формами досвіду» [6, с. 34].

Символічна мова образотворчого мистецтва найбільш адекватна для вираження змісту особистісного і колективного несвідомого [16]. Арт-терапія як засіб вільного самовираження і самопізнання пов'язана з розкриттям творчих здібностей і прихованого потенціалу людини, мобілізацією внутрішніх механізмів саморегуляції та зцілення. Спираючись на трансцендентні властивості символів і власний творчий потенціал, учасник здатен досягти самоцілення [11]. Творчість в групі приводить до вираження найбільш складного змісту психічного життя, пов'язаного з міфологією, поезією, сновидіннями [2]. Окрім можливості зрозуміти самого себе, арт-терапія дозволяє досягти внутрішньо особистісної гармонії, розвитку глибинної впевненості в собі, підвищення гнучкості мислення і сприйняття [3, с. 19-20]. «Традиційна ідея ініціації поєднує в собі посвячення клієнта в техніку, обов'язки і привілеї його поприща і радикальне коректування його емоційного відношення до образів батьків» [10, с. 104].

В історії відомо багато систем класифікації мистецтв, але з точки зору обґрунтованої німецьким філософом і художником Р. Штайнером на початку ХХ століття. Запропонований ним зв'язок мистецтва з сутністю людини залишається актуальним і активно використовується в європейських клініках і арт-терапевтичних школах. Ним пропонується розглянути сім основних мистецтв, розділених порівну на дві області: область мистецтв, які працюють з матеріалами і область мистецтв, які працюють з нематеріальним. На одному полюсі ми бачимо формоутворюючі мистецтва:

- мистецтво оформлення простору (середовища);
- мистецтво створення динамічної пластики і об'ємних формах;
- мистецтво вираження форми за допомогою ліній та кольору.

У центрі знаходиться музика – однією своєю частиною в області роботи з матеріальним (гра на музичному інструменті тощо), іншою – в області роботи з нематеріальним (без допомоги зовнішнього інструментарію, а, наприклад, заняття музикою за допомогою власного голосу). В цю ж область не матеріального вслід за музикою входять:

- мистецтво володіння словом;
- мистецтво володіння рухом;
- мистецтво володіння соціальним простором [4, с. 28-29].

«Арт-терапія допомагає “включити” особливий спосіб бачення подій оточуючого світу – здатність бачити ціле, одночасно сприймаючи частини в цілому, які пов'язані між собою і з цілим; здатність бачити і відчувати те, що знаходиться безпосередньо перед Вами, не розсіюючи увагу і не звертаючись до словесних понять; здатність сприймати світ таким, який він є насправді» [12, с. 23].

А білоруський науковець Б. Едварс стверджує, що «поняття творчості в арт-терапії охоплює всі форми створення і прояву нового на фоні вже існуючого, стандартного. Так, процес творчості складається з трьох етапів:

- 1) створення нових, раніше не існуючих форм матерії;
- 2) зміна, оновлення, перетворення і удосконалення існуючого;
- 3) зруйнування «старого світу» і побудування на його основі нового [15, с. 45].

За Б. Едварсом, «творча людина – це людина, здатна по-новому обробити інформацію, що зазвичай сприймається органами чуття і доступні всім данні. Творча особистість інтуїтивно бачить можливості для перевірення звичайних даних в нове творіння, яке суттєво перевершує вихідні старі дані» [15, с. 56].

Арт-терапевтичний простір пропонує широкий вибір технік та засобів проблемно-орієнтованої роботи. Специфіка арт-терапевтичної роботи полягає ще й в тому, що учасник має змогу швидше, ніж за використання інших терапевтичних підходів, включитися в роботу, адже, як правило, доросла людина не часто дозволяє собі малювати, ліпити, вільно рухатись у довірчому просторі. Простір арт-терапії по самій своїй внутрішній сутності є цілющим та натхненним.

Сучасний науковець М. Костевич у своїй статті «Розкриття та інтеграція творчого потенціалу в просторі арт-терапії» зазначав, що «важливо пам'ятати, що арт-терапевтичний процес передбачає взаємодію між автором художнього витвору, самою роботою та спеціалістом, аби не перетворити його в процес інтерпретації психологом продуктів творчості клієнта, без, власне, контакту творця та продукту творчості. Використання арт-терапевтичних інструментів спеціалістом дозволяє клієнту встановити контакт з ранніми чи актуальними “тут і тепер” переживаннями, сприяє відреагуванню сильних емоцій, переживань, виразити які за допомогою слів буває на багато важче. Арт-терапію визначають як засіб спілкування терапевта з клієнтом саме на символічному рівні, що сприяє полегшенню розкриття сутності проблеми людини у порівнянні, наприклад, з прямою мовою. Крім того, в процесі арт-терапевтичного тренінгу клієнт може “пасивно” здобути досвід, спостерігаючи за творами, перфомансами інших чи активно – в процесі творення» [9, с. 35-36].

Всередині самого арт-терапевтичного тренінгового прийому український дослідник А. Старовойтов виділяє ряд характеристик, «наявність яких забезпечує ту чи іншу ступінь емоційного включення людини в діяльність. Відповідно, чим більша кількість параметрів представлено у вправі, тим у більшій мірі воно відповідає формуванню того чи іншого функціонального стану. Серед таких параметрів ми виділяємо:

- ритм (музика, поезія, танець, пластико-драматичні дії);
- зміст (текст, малюнок, фотографія, колаж);
- форма (малюнок, скульптура, колаж, пластико-рухова композиція);
- складність використання і міра необхідності (актуалізуючи) внутрішніх зусиль (пластико-драматичні дії, land-art, поезія, танець)» [14, с. 62].

Взаємодія з художніми матеріалами, які мають місце в арт-терапевтичній сесії, забезпечує вираження широкого спектру емоційних станів від замкнутості і печалі до відчуття подиву і радості, так і можливість поринання в переживання з наступними інтуїтивними прозріннями відносно сутності тих подій, які ініціюються процесом творчого пошуку [13, с. 42].

Більшість вчених, що займаються питання арт-терапії схиляються до думки, що забезпечити позитив від даного процесу можливо за умові імпровізації з боку клієнта. Взагалі визначення поняття імпровізація існують різні. «Імпровізація – це процес створення композиції “тут і тепер”. Спонтанна імпровізація – це процес послідовного і структурованого формоутворення в конкретний актуальний момент, який включає значення впливу зовнішніх факторів і директив» [1, с. 41].

Разом з тим, художня творчість має багато спільного з процесом здійснення сновидінь і фантазмів, аналіз яких забезпечує посилення психічної динаміки. В той же мірі, що і сновидіння і фантазми, творчий процес здатен виконувати коменсійну роль, знижуючи психічне напруження, яке виникає при фрустрації інстинктивних потреб. Формування і наступна репрезентація в малюнках, скульптурних зображеннях, тілесній пластиці, символічних образах, за допомогою психоаналізу може трактуватися, як примітивна, властива психіці дитини і різноманітним психічним розладом. Здатність до усвідомлення виражених у символічній формі потреб і нахилів забезпечується їх включенням у процес більш зрілої психіки [8].

Уявлення про дітей із затримкою психічного розвитку в спеціальній літературі продовжують залишатися дискусійними. Цим терміном почали позначати слабковиражені відхилення в психічному розвитку. Психіатрами він частіше застосовувався по відношенню до дітей з незначною органічною недостатністю центральної нервової системи. Ці діти не були розумово відсталими, але у більшості з них спостерігалися незрілість складних форм соціальної поведінки при цілеспрямованій діяльності на тлі швидкої виснажуваності, порушення працездатності і довільної уваги. Вказані клініко-психологічні особливості призводили до відставання в інтелектуальному розвитку, труднощів у навчанні.

Висновки. Можна зробити висновок, що в сучасній практиці спеціальної психології немає єдиного терміну для позначення категорії дітей, не здібних до успішного навчання в загальноосвітній школі, оскільки ця група поліморфна в етіології, патогенезу і психолого-педагогічних особливостях. В Україні, як і раніше, продовжують використовувати термін «легка розумова відсталість». Психіатри ставлять діагноз цим дітям відповідно до синдромологічного підходу, представленого в Міжнародній класифікації хвороб і поведінкових розладів 10-го перегляду. Можна стверджувати також, що затримка психічного розвитку у дітей виявляється в сповільненому дозріванні емоційної і вольової сфер, в недостатньому розвитку мотивації і пізнавальної діяльності, обумовлюючи виникнення загальних і специфічних труднощів у навчанні. Багато в чому це умовний діагноз, оскільки під ним об'єднуються структурно і динамічно різні категорії дітей, у яких кінець кінцем виявляються загальні труднощі оволодіння шкільною програмою. При наданні їм своєчасної психологічної, педагогічної і медичної допомоги багато проблем згладжуються, і відставання в психічному розвитку стає менш помітним.

Література:

1. Бурно М.Е. Терапия творческим самовыражением в практической психологии и педагогике / М.Е. Бурно // Психотерапия. – 2017. – № 9. – С. 54-60.
2. Бурно М.Е. Терапия творческим самовыражением: 2-е изд., доп. и перераб / М.Е. Бурно. – М.: Академический Проект, 1999. – 364 с.
3. Введение в музыкотерапию / Г.-Г. Декер-Фойгт. – СПб.: Питер, 2013. – 208 с.
4. Вольперт И.Е. К вопросу о методах театрализации в психотерапии / И.Е. Вольперт, Н.С. Говоров / В сб.: Психотерапия при нервных и психических заболеваниях. – Л.: Академкнига, 1973. – 266 с.
5. Дерлиця М. Арт-терапевтичний потенціал театрального мистецтва // Простір арт-терапії: міф, метафора, символ / За науковою ред. А.П. Чуприкова, Л.А. Найд'янової, О.А. Браусенка-Кузнецова, О.Л. Вознесенської. – К.: Міленіум, 2008. – С. 16-18.
6. Джонсон Р.А. ОНА. Глубинные аспекты женской психологии / Р.А. Джонсон. – Харьков: "Фолио"; М.: Ин-т общегуманитарных исследований, 2016. – 126 с.
7. Диагностика и коррекция задержки психического развития у детей: Пособие для учителей и специалистов коррекционно-развивающего обучения / Под ред. С.Г. Шевченко. – М.: Академия, 2001. – 278 с.
8. Догель И.М. Влияние музыки на человека и животных / И.М. Догель. – Казань: Изд-во Дубровина, 1888. – 46 с.
9. Достоевский Ф.М. Об искусстве / Ф.М. Достоевский. – М.: Искусство, 1973. – 632 с.
10. Дьяченко М.И. Психологический словарь-справочник. Т.1 / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Мн.: Харвест, 2004. – 576 с.
11. Иванов Е.С. Соотношение прошлого и будущего в психологической автобиографии подростков-сирот с задержкой психического развития / Е.С. Иванов // Дефектология. – 2015. – № 2. – С. 27-31.
12. Иванченко Е.В. Психология восприятия музыки: подходы, проблемы, перспективы / Е.В. Иванченко. – М.: Смысл, 2001. – 264 с.
13. Ілляшенко Т. Чого та як треба навчати дітей із ЗПР / Т. Ілляшенко // Дефектологія. – 1998. – № 2. – С. 24-30.
14. Ілляшенко Т. Діти із затримкою психічного розвитку та їх навчання / Т. Ілляшенко, Н. Бастун, Т. Сак. – К.: ІЗІН, 1997. – 128 с.
15. Каган М.С. Морфология искусства / М.С. Каган. – М.: Книга, 1972. – 274 с.
16. Калшед Д. Внутренний мир травмы. Архетипические защиты личностного духа / Д. Калшед. – М.: Академический Проект, 2001. – 366 с.

References

1. Burno M.E. Terapiya tvorcheskim samovirazheniyem v prakticheskoy psikhologii i pedahohyke / M.E. Burno // Psykhoterapiya. – 2017. – № 9. – С. 54-60.
2. Burno M.E. Terapiya tvorcheskim samovirazheniyem: 2-e izd., dop. i pererab / M.E. Burno. – М.: Akademicheskyy Proekt, 1999. – 364 s.
3. Vvedeniye v muzikoterapiyu / H.-H. Deker-Foyht. – SPb.: Piter, 2013. – 208 s.
4. Vol'pert Y.E. K voprosu o metodakh teatralizatsii v psykhoterapii / Y.E. Vol'pert, N.S. Hovorov / V sb.: Psykhoterapiya pri nervnikh i psykhnicheskikh zabolevaniyakh. – L.: Akademkniha, 1973. – 266 s.
5. Derlytsya M. Art-terapevtychnyy potentsial teatral'noho mystetstva // Prostir art-terapiyi: mif, metafora, symvol / Za naukovoyu red. A.P. Chuprykova, L.A. Nayd'onovoyi, O.A. Brausenka-Kuznyetsova, O.L. Voznesens'koyi. – K.: Milenium, 2008. – S. 16-18.
6. Dzhonson R.A. ONA. Glubinnye aspekty zhenskoy psihologii / R.A. Dzhonson. – Har'kov: "Folio"; M.: In-t obshchegumanitarnyh issledovaniy, 2016. – 126 s.
7. Diagnostika i korrektsiya zaderzhki psihicheskogo razvitiya u detey: Posobie dlya uchiteley i spetsialistov korrektsionno-razvivayushchego obucheniya / Pod red. S.G. SHEvchenko. – М.: Akademiya, 2001. – 278 s.
8. Dogel' I.M. Vliyanie muzyki na cheloveka i zhitovnyh / I.M. Dogel'. – Kazan': Izd-vo Dubrovina, 1888. – 46 s.
9. Dostoevskiy F.M. Ob iskusstve / F.M. Dostoevskiy. – М.: Iskusstvo, 1973. – 632 s.
10. D'yachenko M.I. Psihologicheskii slovar'-spravochnik. T.1 / M.I. D'yachenko, L.A. Kandybovich. – Мн.: Harvest, 2004. – 576 s.
11. Ivanov E.S. Sootnoshenie proshlogo i budushchego v psihologicheskoy avtobiografii podrostkov-sirot s zaderzhkoy psihicheskogo razvitiya / E.S. Ivanov // Defektologiya. – 2015. – № 2. – S. 27-31.
12. Ivanchenko E.V. Psihologiya vospriyatiya muzyki: podhody, problemy, perspektivy / E.V. Ivanchenko. – М.: Smysl, 2001. – 264 s.
13. Ilyashenko T. Choho ta yak treba navchaty ditey iz ZPR / T. Ilyashenko // Defektolohiya. – 1998. – № 2. – S. 24-30.
14. Ilyashenko T. Dity iz zatrymkoyu psykhnichnoho rozvytku ta yikh navchannya / T. Ilyashenko, N. Bastun, T. Sak. – К.: IZIN, 1997. – 128 s.
15. Kagan M.S. Morfologiya iskusstva / M.S. Kagan. – М.: Kniga, 1972. – 274 s.
16. Kalshed D. Vnutrenniy mir travmy. Arhetipicheskie zashchity lichnostnogo duha / D. Kalshed. – М.: Akademicheskii Proekt, 2001. – 366 s.